

УДК 349.42:347.247

Лебідь В. І.

ПОНЯТТЯ ОСОБИСТОГО ПІДСОБНОГО ГОСПОДАРСТВА ГРОМАДЯН ЯК ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ

У роботі на підставі аналізу законодавства України визначено зміст поняття "особисте господарство громадян".

Термін "особисте підсобне господарство громадян" вживався у законодавстві Української РСР [1]. Разом з тим, у жодному з нормативно-правових актів визначення цього поняття не наводилось. Визначення, які було запропоновано в науковій літературі [2], не знайшли свого законодавчого втілення.

З проголошенням незалежності нашої держави термін "особисте підсобне господарство громадян" продовжує закріплюватись у законодавстві України. Зокрема, цей термін міститься у Земельному кодексі України в редакції Закону України від 13 березня 1992 р. [3], Законах України "Про власність" [4], "Про селянське (фермерське) господарство" [5], "Про патентування деяких видів підприємницької діяльності" [6], Декретах Кабінету Міністрів України "Про прибутковий податок з громадян" [7] та "Про приватизацію земельних ділянок" [8] тощо.

Але розкриття змісту цього поняття також не наводиться, що є суттєвим недоліком правового регулювання. Так, у юридичній літературі зазначається, що "питання про вживані в праві поняття та їх зміст має особливе юридичне значення" [9], оскільки поняття "визначає зміст правових норм" [10], дозволяє "спілкуватись однією мовою, адекватно розуміти один одного" [11].

У зв'язку зі зміною політичної ідеології в державі та, відповідно, кардинальною зміною законодавства запропоновані наукові визначення потребують певних коректив. Навіть сам термін "особисте підсобне господарство громадян" вже певною мірою не узгоджується з чинним законодавством.

Так, відповідно до Конституції України 1996 р. [12], Закону України "Про власність", Закону України "Про форми власності на землю" [13], Земельного кодексу України, в Україні власність існує в кількох формах, серед яких такий різновид власності, як особиста власність, відсутній. Тому вже в самому терміні закріплено певну невідповідність діючому законодавству України.

В аграрно-правовій літературі на це питання було звернуто увагу. Так, Янчук В. В. вважає, що слово "особисте" повинно бути замінене на "приватне" [14]. Такий підхід заслуговує на увагу,

оскільки повніше відображає суть підсобного господарства громадян з позицій права власності.

Разом з тим, необхідно враховувати, що підсобне господарство може вестись громадянином або кількома громадянами. Відповідно до СТ. 41 Конституції України та СТ. 11 Закону України "Про власність" таке господарство є приватним. У разі ведення громадянами підсобного господарства у формі колективного садівництва наявна, відповідно до СТ. 20 Закону України "Про власність", така форма власності, як колективна.

У юридичній літературі серед ознак, притаманним господарствам громадян, виділялась така ознака як ведення громадянами цих господарств особисто, без застосування найманої праці [15]. Тобто сам термін вже містив вимогу щодо характеру і виду праці, яка може використовуватись при веденні особистого господарства. Із введенням у дію Закону України "Про власність" власникові (СТ. 5) надавалось право застосовувати найману працю. Така ознака, як ведення підсобного господарства власними силами перестала бути притаманною для цих господарств, хоча говорити про широке застосування найманої праці не можна.

В аграрно-економічній літературі також звертається увага на невідповідність терміну "особисте підсобне господарство громадян". Так, відповідно до державних статистичних даних індекс продукції сільського господарства за категоріями господарств відносно 1990 року для сільськогосподарських підприємств становив у 1991 р.— 82,6, у 1995 р.— 47,9, у 1998 р.— 30,4. Стосовно ж приватних господарств населення цей індекс становив у 1991р.— 96,9, у 1995р.— 106,3, у 1998р.— 104,4 [16]. У 2000 р. вони виробляли левову частку (60 відсотків) валової продукції сільського господарства і близько 70 відсотків продукції тваринництва [17].

З наведених даних видно, що господарства населення за сучасної кризи аграрного сектора економіки не тільки не зменшили виробництво сільськогосподарської продукції, а, навпаки, кількість вирощеної сільськогосподарської продукції господарствами населення дещо збільшилось.

У зв'язку з тим, що господарства громадян виробляють значну кількість сільськогосподарської продукції, пропонується "зняти з них назву "підсобні" [18], оскільки для селянина указані господарства "переважно перестали бути підсобними" [19].

Нині аграрний сектор економіки України перебуває у кризовому стані. Держава робить певні кроки, направлені на реформування аграрних відносин. Так, одним з напрямків такого реформування є, відповідно до Указу Президента України від 3 грудня 1999 р. "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" [20], створення на основі КСП приватних (приватно-орендних) підприємств, селянських (фермерських) господарств, господарських товариств, сільськогосподарських кооперативів, інших суб'єктів господарювання, заснованих на приватній власності.

Слід погодитись з думкою про те, що "указ не передбачає руйнації майнової та земельної цілісності існуючих господарств" [21], а "передбачає сформувати господарства нового типу, але засновані на добровільних засадах на основі приватної власності на землю і майно" [22]. Як показує практика, підсобні господарства громадян дають добрі результати у тваринництві, але у рослинництві такі господарства не можуть конкурувати з великими товаровиробниками [23].

З огляду на це, доцільно слово "підсобне" виключити з терміну, оскільки така зміна більше відповідатиме суті тих суспільних відносин, які виникають при веденні громадянами підсобних господарств.

Аналіз соціально-економічної природи та діючих правових норм, що регулюють суспільні відносини з приводу ведення цих господарств, дозволяє визначити наступні ознаки, які характеризують поняття "особисте господарство громадян" як правову категорію:

1. Це вид господарської діяльності, спрямованої на задоволення насамперед власних потреб громадян у сільськогосподарській продукції.

У зв'язку зі зміною економічної ситуації в країні, зокрема, коли переважна більшість сільськогосподарських товаровиробників є збитковими, неплатоспроможними [24], що призводить до відсутності у таких підприємств обігових коштів на оплату праці своїх працівників, господарства населення залишаються практично єдиним джерелом натурального самозабезпечення громадян продуктами харчування. Наприклад, у Кіровоградській області господарства населення стали "головним джерелом формування продовольчих ресурсів в умовах падіння купівельної спроможності громадян" [25].

2. Право на ведення особистих господарств мають фізичні особи — громадяни України, особи

без громадянства та громадяни інших держав. Тобто суб'єктами цього права є фізичні особи незалежно від місця проживання, роботи та правової належності до держави (громадянства).

3. Обов'язковою ознакою цих господарств є те, що господарювання ведеться на земельній ділянці з метою виробництва сільськогосподарської продукції як для власного споживання громадянина, так і з метою одержання прибутку.

Виділення даної ознаки зумовлено тим, що у юридичній літературі висловлюється думка про те, що ведення цих господарств можливе і без земельної ділянки. Так, Дзера О. В. вважає, що "в принципі ведення особистого підсобного господарства можливе і без надання для цього спеціальної земельної ділянки (заняття художніми промислами, технічним моделюванням, пошиттям одягу тощо)" [26].

Необхідно враховувати, що характерною ознакою діяльності по веденню громадянами підсобного господарства є мета діяльності — виробництво сільськогосподарської продукції. Наведені ж види діяльності (заняття художніми промислами, пошиття одягу тощо) здійснюється з іншою метою, тобто не належить до діяльності, яка здійснюється у рамках особистих господарств. Тому з наведеною точкою зору щодо можливості ведення господарств громадян без наявності в особи земельної ділянки, яка використовується як головний засіб виробництва, погодитись важко.

4. Вироблена сільськогосподарська продукція та прибутки, одержані від її реалізації, є власністю фізичної особи, яка веде особисте господарство.

5. Види діяльності в рамках особистого господарства не обмежуються, за винятком випадків прямо передбачених чинним законодавством України.

Так, забороняється вирощувати снотворний мак чи коноплі. У разі порушення цієї заборони винна особа може бути притягнута до адміністративної відповідальності (ст. 106² Кодексу України про адміністративні правопорушення) [27].

6. Ці господарства ведуться окремими громадянами або сімейно-трудовим об'єднанням громадян.

7. Ведення особистого підсобного господарства не є підприємницькою діяльністю.

Такий висновок можна зробити на основі аналізу норм Закону України "Про селянське (фермерське) господарство". Пункт 1 СТ. 2 указанного закону встановлює, що селянське (фермерське) господарство є формою підприємницької діяльності громадян України, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, переробляти і реалізувати її. Пункт 2 СТ. 1 Закону зазначає, що цей Закон не поширюється на сільськогосподарську діяльність громадян, які ведуть особисті господарства, займаються індивідуальним і колективним садівництвом та городництвом. Якщо зіста-

вити наведені норми, то можна дійти висновку про те, що ведення господарств громадян не належить до підприємницької діяльності.

8. Господарства населення є рівноправною формою господарської діяльності в АПК України, що гарантується законодавством України.

Як правильно вказується в аграрно-юридичній літературі, господарства громадян є складовою частиною сільськогосподарського виробництва [28], економічне визнання яких вперше знайшло відображення у Постанові ЦК КПРС і РМ СРСР від 20 березня 1986р. "Про подальше вдосконалення економічного механізму господарювання в агропромислому комплексі країни" [29]. Український законодавець визначає, що ці господарства є однією з форм господарської діяльності в АПК країни, причому рівноправною формою. Указане положення закріплено у ч. 1 СТ. 4 Закону України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві" (в редакції Закону України від 15 травня 1992 р.) [30].

9. Ведення цих господарств може здійснюватись не лише на засадах застосування власної праці, а й на засадах використання вільного найму працівників, що вперше було закріплено з введенням у дію Закону України "Про власність" від 7 лютого 1991 р. Цим законом власникові надавалось право на договірній основі використовувати працю громадян із забезпеченням соціальних, економічних гарантій та прав, передбачених законом (СТ. 5).

10. Обмежень щодо кількості та видів об'єктів, які можуть перебувати у власності суб'єктів ведення особистого господарства, за винятком випадків прямо передбачених чинним законодавством України, немає.

Виняток становить такий можливий об'єкт права приватної власності, як земельна ділянка. Так, відповідно до Указу Президента "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва" від 10 листопада 1994 р. [31] граничний розмір загальної площі земельної ділянки, що може бути у приватній власності громадянина, не повинен перевищувати норм, установлених Земельним кодексом України для селянського (фермерського) господарства. Стаття 52 Земельного кодексу України встановлює, що розмір земельної ділянки для ведення селянського (фермерського) господарства не повинен перевищувати 50 га сільськогосподарських угідь і 100 га усіх земель.

У юридичній літературі стосовно можливого розміру земельної ділянки для ведення громадянами підсобного господарства висловлюється й інша точка зору. Зокрема, Кулінич П. Ф. вважає, що приєднання земельного паю до земельної ділянки

для ведення особистого підсобного господарства приведе до зміни правового статусу цього господарства. Власник об'єднаної земельної ділянки змушений буде зареєструватись як приватний підприємець [32]. Це пов'язано з тим, вважає автор, що загальний розмір об'єднаної земельної ділянки може значно перевищити дозволений Земельним кодексом України максимальний розмір земельної ділянки для ведення особистого господарства, який становить 2 га.

Законодавство України не містить вимог щодо обов'язковості реєстрації особи як приватного підприємця у зв'язку з наявністю в особи на праві приватної власності земельної ділянки, розмір якої є більшим ніж передбачено Земельним кодексом України для такого виду землекористування, як ведення особистого господарства. Стаття 56 Земельного кодексу України, яка встановлює норми земельних ділянок, закріплює розміри лише тих земельних ділянок для ведення особистих господарств громадян, які надані громадянам відповідною радою у власність безкоштовно або передані відповідною радою у користування. Стосовно інших способів набуття права власності чи користування земельною ділянкою (купівля-продаж, дарування, обмін, оренда тощо) названа СТ. 56 або інші норми Земельного кодексу України обмежень розмірів земельної ділянки для ведення господарств громадян не встановлюють. Вимог щодо обов'язковості реєстрації особи як приватного підприємця у зв'язку з наявністю в особи за правом приватної власності інших видів майна також не передбачається. Тому з указаним вище твердженням щодо необхідності державної реєстрації погодитись важко.

Спеціальних обмежень щодо видів майна, яке може перебувати у приватній власності громадян, які ведуть підсобне господарство, законодавство України також не містить. Зокрема, п. 1 СТ. 13 Закону України "Про власність" до об'єктів права приватної власності відносить житлові будинки, предмети домашнього господарства, продуктивну і домашню худобу, земельні ділянки, насадження на земельній ділянці, засоби виробництва, вироблену продукцію, транспортні засоби, а також інше майно споживчого і виробничого призначення.

Отже у чинному законодавстві України не закріплено прямих обмежень щодо виду об'єктів, які можуть перебувати у власності суб'єктів ведення підсобного господарства. Стосовно кількості об'єктів, які можуть перебувати у власності громадян — суб'єктів ведення підсобного господарства, законодавство України містить лише обмеження стосовно розміру земельної ділянки, яка може перебувати у приватній власності.

Зурахуванням наведених ознак можна дати наступне визначення особистого господарства гро-

мадян: це вид господарської діяльності, яка здійснюється фізичними особами незалежно від громадянства та місця проживання в Україні, переважно за рахунок власної праці на одержаній належним

чином земельній ділянці з метою задоволення власних, а також суспільних потреб у сільськогосподарській продукції, одержання додаткових джерел прибутків.

1. Див., наприклад: Конституція (Основний Закон) Української РСР, зі змінами і доповненнями, внесеними Законом Української РСР від 27 жовт. 1989 року на десятий сесії Верхов. Ради УРСР одинадцятого скликання.— К.: Політвидав України, 1989.— 61 с.; Земельный кодекс Украинской ССР с постанейними матеріалами в редакції по состоянию на 01.09.1972.— К.: Политиздат Украины, 1973; Примірний статут колгоспу, прийнятий IV Всесоюзним з'їздом колгоспників 25.03.1988.—К.: Урожай.— 1988.
2. Див., наприклад: *Козырь М. И.* Правовое регулирование личных подсобных хозяйств граждан.— М.: Знание, 1981.— 64 с.— (Новое в жизни, науке, технике. Сер. "Государство и право", № 4).— С. 3.
3. Відомості Верховної Ради України.— 1992.— №25.— Ст. 354.
4. Відомості Верховної Ради України.— 1991.— №20.— Ст. 249.
5. Відомості Верховної Ради України.— 1992.— № 14.— Ст. 186; 1993.—№32.—Ст. 341.
6. Відомості Верховної Ради України.— 1996.— №20.— Ст. 82.
7. Відомості Верховної Ради України.— 1993.— № 10.— Ст. 77. Останні зміни. Урядовий кур'єр.— 1999.— 2 червня.
8. Відомості Верховної Ради України.— 1993.— № 10.— Ст. 79.
9. *Бринчук М. М.* О понятийном аппарате экологического права // Государство и право.— 1998.— № 9.— с. 20; *Бринчук М. М.* Экологическое право (право окружающей среды): Учебник для высших юридических учебных заведений.— М.: Юристь, 1998.— С. 48.
10. Там само.
11. Там само.
12. Коментар до Конституції України.— К.: ІН-Т законодавства Верховної Ради України, 1996.— 376 с.
13. Відомості Верховної Ради України.— 1992.— № 18.— Ст. 225.
14. Такий висновок можна зробити на основі розділу IX підручника з Аграрного права, який має назву "Правове становище приватного підсобного господарства". Автором вказаного розділу є Янчук В. В. Див.: Аграрне право України: Підручник / В. З. Янчук, В. І. Андрейцев, С. Ф. Василюк та інші; За ред. В. З. Янчука.— 2-е вид., перероб. та допов.— К.: Юрінком інтер, 1999.— 720 с.
15. Правовой режим земель в СССР.— М.: Наука, 1984.— С. 295.
16. Статистичний щорічник України за 1998 рік / Державний комітет статистики України: За ред. О. Г. Осауленка. Відп. за випуск В. А. Головка.— К.: Техніка, 1999.— С. 166.
17. Не заради оподаткування проводився перепис у сільгосп-підприємствах та господарствах населення України // Урядовий кур'єр.— 2001.— № 20.— 2 лютого.— С. 5.
18. Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення / За ред. академіків УААН П. Т. Саблука та В. В. Юрчишина—К., 1996.—С. 111.
19. Там само.—С. 112.
20. Урядовий кур'єр.— 1999.— 8 груд.— № 230.
21. *Гайдуцький П.* Колективну власність змінила приватна // Урядовий кур'єр.— 1999.— 9 грудня.— № 231.
22. Там само.
23. Підсобник державу не нагодує, або Сповідь "барона" // Урядовий кур'єр.— 1999.— 27 квітня.— № 77.
24. Згідно з офіційною статистикою 93 % сільськогосподарських підприємств минулий рік закінчили зі збитками. Див.: Указ в інтересах селян // Урядовий кур'єр.— 1999.— № 233.— 11 грудня.
25. *Соколенка Т.* Развитие личных подсобных хозяйств населения и повышение их товарности // Экономика Украины.— 1997.—№8.—С. 46.
26. *Дзера О. В.* Розвиток права власності громадян в Україні: Монографія.—К.: Вентурі, 1996.—С. 239
27. Відомості Верховної Ради Української РСР.— 1984.— Додаток до № 51.— Ст. 1122.
28. Аграрное право: Учебник для вузов / Под ред. проф. Г. Е. Быстрова и проф. М. И. Козыря. 2-е изд., испр. и доп.— М: Юристь, 1998.— С. 206.
29. Збірник постанов Уряду СРСР— 1986.—№ 17.
30. Відомості Верховної Ради України.— 1992.— №32.— Ст. 453.
31. Урядовий кур'єр.— 1994.— 15 грудн.
32. *П. Кулинич.* Науково-практичний коментар до Указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" від 3 грудня 1999 року // Предпринимательство, хозяйство и право.— 2000.—№2.—с. 23.

Lebid V. I.

THE NOTION OF PRIVATE SUBSIDIARY FREEHOLD AS A LEGAL TERM

The meaning of notion "Citizens' Private Freehold" is defined in the work on the basis of Ukrainian legislation analysis.